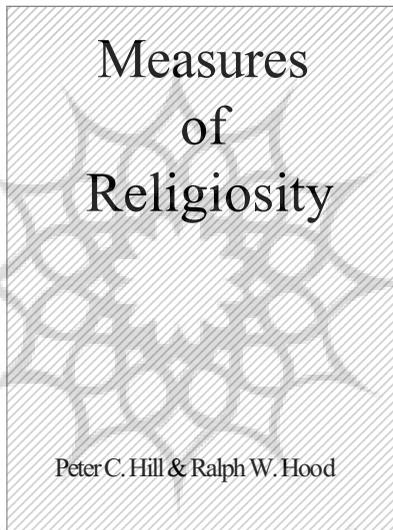

۱۲۳ مقیاس برای سنجش دینداری*

- Measures of Religiosity
- Peter C. Hill & Ralph W. Hood (eds)
- Religious Eclucation Press
- 1999

○ مهدی مهدوی
دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش های
اجتماعی دانشگاه تهران

اختصاص یافته است).

فصل اول: مقیاس های اعتقادات و اعمال مذهبی
۲۱ مقیاس که در فاصله سال های ۱۹۳۵ تا ۱۹۸۹ طراحی شده اند، در این فصل جای گرفته است. مقیاس هایی که برای دستیابی به تعریف های اساسی از دین و فهم تجربه های عملی دینی مفیداند. فهم دین در مجموعه اعتقادی فرد نسبت به امر مقدس و الهی از جایگاه بالایی برخوردار است و اعتقادات معمولاً در ارتباط با اعمال مذهبی قرار دارند. سنجه های این فصل، مجموعه ای از این عقاید و در مواردی آموزه ها و آیین ها را ارزیابی می کنند. بدیهی است که سنجه های دین در هنگام عملیاتی شدن خاص تر و جزئی تر می شوند.

البته بیشتر مقیاس ها حالات خاصی از اعتقادات محافظه کارانه مسیحی را اندازه گیری می کنند. اگر

است؛ چون اولاً محققین پژوهش های جمع آوری شده دارای گرایش های پروتستانی هستند ثانیاً در بهترین حالت ایمان مسیحی در تحقیق مد نظر بوده است و سنن ادیان غیرغربی مورد توجه نیست.

ب - اگر پایانی مقیاس ها پذیرفته شود، بحث اعتبار هنوز باقی است. مقیاس ها و سنجه های معرفی شده کمتر مورد استفاده قرار گرفته و در نتیجه ارزیابی اعتبار آنها مشکل است.

ج - فقدان سنجه هایی در مورد تعلیم و تربیت مذهبی یا افرادی که در سازمان های مذهبی به کار مشغول هستند در واقع، حرفه های مذهبی مورد بررسی قرار نگرفته است.

د - محدودیت بعدی در عبارت «سنجه های دین» منعکس شده است. به قسمی که در عمل، سنجه هایی که ساختارهای مرتبط با دین را می سنجند مثلاً معنویت کمتر مورد توجه قرار گرفته اند (اگر چه که فصلی بدان

مقدمه:

هیل و هود محققین حوزه روان شناسی دین؛ در پی گردآوری همه ی سنجه هایی بوده اند که تا به حال برای سنجش دین داری در سنت مسیحیت به کار رفته است. ۱۶ نوع مقیاس در ۱۶ فصل به علاوه یک فصل برای مقیاس هایی که ساختارهای مرتبط با دین را می سنجند، حاصل این تلاش است. کتابی که اکثر فصل های آن تنها یک بعد را مورد توجه قرار داده و تنها در فصل ۸ مقیاس های چند بعدی دین داری که بیشتر مورد توجه جامعه شناسان است، معرفی گردیده. آنان در مقدمه، هدف از نگارش کتاب را این گونه بیان داشته اند: «... تا محققین از تلاش های غیر لازم برای خلق مقیاس هایی که قبلاً ایجاد شده است، رهایی یابند» (ص ۳). و در همان ابتدا محدودیت مقیاس ها را به خوبی معرفی کرده اند:

الف - عبارت روان شناسی «دین» در این جا نارسا

علاوه بر اندازه‌گیری اعتقادات، شأن و منزلت دینی، تعصب، تردید و شک را نیز اندازه‌گیری می‌کند.

مقیاس (۷۸) اجزاء اعتقادی را اندازه‌گیری می‌کند. اما ابعادی از تضادهای دینی، فلسفه‌ی زندگی، خصومت نسبت به کلیسا، آرامش دینی و تغییرات در نگرش‌های دینی را هم شامل می‌شود. مقیاس (۱۰۸) رفتار (شعائر) و اعتقاد (یکتاپرستی) را ارزیابی می‌کند. به علاوه ۶ بعد دینداری دیگر را هم در نظر می‌گیرد: گرایش به کلیسا، ایثار و گذشت، بنیادگرایی، آرمان گرایی، خرافه پرستی، عرفان و تصوف.

چهار مقیاس باقی مانده مفهوم منحصر به فردی از ابعاد دینداری را منعکس می‌کنند: مقیاس (۶۸) گرایش‌های عشق در برابر گناه در اعتقالات مسیحیت، مقیاس (۹۸) نزدیکی به خدا و ابعاد بنیاد گرایانه. انسان گرایانه، مقیاس (۱۱۸) خرد در برابر احساس در ایمان دینی، و مقیاس (۱۵۸) شاخص‌های دوازده بعدی الهیات.

فصل نهم: مقیاس‌های مواجهه با مسائل و مشکلات از طریق دین

چگونگی کنترل مسائل زندگی و نحوه‌ی دریافت کمک در این دوران سخت و دشوار، از موضوعات مورد علاقه‌ی روان شناسان است. تا همین اواخر به نقش

مهمی که ایمان مذهبی در فرایند رویارویی و دست و پنجه نرم کردن با مسائل داشت، توجهی نمی‌شد. کسانی که این مساله را مورد کنکاش قرار داده‌اند دین را به عنوان یک فرایند (در برابر شخصیت) در نظر گرفته‌اند که چگونه و چه وقت در زمان پیدایش مسائل مداخله می‌کند. در این فصل سه مقیاس معرفی شده است. مقیاس (۱۰۹) ۶ شیوه‌ی مواجهه با مساله از طریق دین را اندازه‌گیری می‌کنند: ۱. مواجهه با مساله بر اساس معنویت ۲. مواجهه با مساله با کردار و رفتار نیک ۳. مواجهه با مساله با بیان شکایت و ناراضی ۴. مواجهه با مساله از طریق پشتیبانی دینی درونی ۵. مواجهه با مساله با خواهش و تمنا ۶. مواجهه با مساله از طریق پرهیزکاری دینی.

مقیاس (۲۹) میزان مسئولیت محول به خدا یا خود را که فرد در مواجهه با مساله به آن اذعان دارد اندازه‌گیری می‌کند که با سه رهیافت عمومی خود-اتکایی، همکاری و شراکت و تسلیم (نسبت به خدا) سنجیده می‌شود. مقیاس (۳۹) نیز یک مصاحبه است که اثر عقاید معنوی، دینی و فلسفی را بر روی درمان بیماران جسمی و خیم اندازه‌گیری می‌کند.

فصل دهم: مقیاس‌های معنویت و عرفان
معنویت به عنوان یک موضوع فرهنگی، علاقه‌ی

روان شناسان دین را تنها در چند دهه‌ی اخیر به خود جلب کرده است. هر چند این کتاب راهنمایی برای سنجه‌های دینی است لیکن دین و معنویت ارتباط بسیار نزدیکی با یکدیگر دارند. معنویت، به شکل متفاوتی، هم در عهد عتیق و هم در عهد جدید مورد اشاره قرار گرفته است. این اصطلاح از نظر تاریخی نیز در زمینه‌ی مذهبی مطرح بوده است و جدایی این دو مفهوم از یکدیگر تاریخ کوتاهی دارد و در واقع ناشی از رشد عرفی شدن در قرن اخیر و یاس و ناامیدی از نهادهای مذهبی به خصوص در جوامع غربی است. شش مقیاس در این فصل مرور می‌شود. مقیاس (۲۰۱) و (۴۰۱) از واژه‌ی خدا استفاده کرده‌اند. در قیاس (۱۰۱) از پاسخگویان خواسته شده تا با تعریفی که خودشان از خدا دارند به سوالات پاسخ دهند. این سه مقیاس، احتمالاً وابستگی کمی به فرهنگ غرب دارند اما قابلیت کاربرد آنها نیز برای مذاهب غیر غربی، ثابت نشده است. در عوض مقیاس (۵۱۰) اشاره به کتاب مقدس، کلیسا و برنامه‌های مذهبی تلویزیون دارد و به جمعیت مسیحی محدود می‌شود. مقیاس (۳۱۰) فقط در یک موضوع به کتاب مقدس توجه دارد. شاید در کل کتاب این مقیاس (۶۱۰) است که فراتر از سنت مسیحی-یهودی باشد. البته در این مورد هم

فصل پنجم: مقیاس‌های تعهد دینی و نقش دین (در زندگی)

به جای این‌که از پاسخگویان به سادگی سؤال شود چقدر مذهب برایتان اهمیت دارد و چگونه به آن متعهدید و در قبال آن احساس مسئولیت می‌کنید، در ۵ مقیاسی که در این فصل آمده، سعی شده است تا وجوه خاص تعهد و نقش دینی اندازه‌گیری شود. طول و جزئیات مقیاس‌ها متفاوت است؛ از مقیاسی با سه موضوع تا مقیاسی با ۱۷ موضوع. دو تا از مقیاس‌های این فصل بر تعهد یا ارتباط نزدیک دینی در مسیحیت تأکید دارد (۵ - ۱) و (۵ - ۲). اگر چه با اصلاحات و تعدیل‌های دقیقی هر دو را می‌توان در سنن دینی که گرایش غربی دارند نیز استفاده کرد. اما مقیاس (۵ - ۳) ممکن است برای برخی از سنن دینی فراتر از دیدگاه مسیحی - یهودی مفید باشد. مقیاس (۵ - ۳) شامل موضوعاتی از قبیل اعتقادات دینی، شعائر دینی و تأثیر عقاید دینی بر رفتار شعائری است. مقیاس (۵ - ۴) هم به سنت دینی خاصی محدود نمی‌گردد.

مقیاس (۵ - ۲) به کلی با بقیه متفاوت است. این مقیاس محیط دینی در خانه را اندازه‌گیری می‌کند. تعهد دینی و نقش آن را در اعمال کنونی فرد جستجو نمی‌کند بلکه آن را در پس زمینه‌ی دوران کودکی واکاوی می‌کند.

فصل ششم: مقیاس‌های تجربه‌ی دینی

یکی از ویژگی‌های متمایز دین این است که بسیاری از مردم در آن، تجربه‌ای کسب کرده‌اند که

استفاده از ابزارهای تک بعدی

برای سنجش دین هنگامی مفید است

که بخواهیم اجزای دلخواهی از تجربه‌ی دینی را

به صورت عمیق کاوش کنیم.

در حالی که سنجش همه‌ی ابعاد تجربه‌ی دینی،

نیازمند مقیاس‌های چند بعدی است

تا همین اواخر

به نقش مهمی که ایمان مذهبی در فرایند رویارویی

و دست و پنجه نرم کردن

با مسائل داشت، توجهی نمی‌شد

سنت‌های دینی صرفاً یک نظام ارزشی توصیه و تجویز نمی‌شود بلکه مجموعه رهنمودهایی نیز برای رشد خصوصیات شخصیتی فرد فراهم می‌کنند.

دو تا از مقیاس‌های این فصل عملیاتی کردن آموزه‌های کتاب مقدس است و چهار مقیاس دیگر پیمایش ارزش‌هاست. دو مقیاس از مقیاس‌های ارزشی، میزان ارزش‌هایی را که در سنت دینی یهودی - مسیحی توصیه شده است ارزیابی می‌کند (۲.۷) و (۳.۷) و دو مقیاس دیگر ارزش‌ها را به طور مشخص به عنوان ساختارهای دینی در نظر نمی‌گیرند (۴.۷) و (۶.۷). اگرچه هر دو آنها متغیرهایی را عملیاتی کرده‌اند که مورد علاقه روان‌شناسان دین قرار دارند.

فصل هشتم: مقیاس‌های چند بعدی دین

هر ساختاری که به مانند مذهب پیچیدگی دارد، ماهیتاً چند بعدی است. محققین سعی می‌کنند به ماهیت چند بعدی تجربه‌ی دینی از طرق مختلف دست یابند. محصل این تلاش‌ها مقیاس‌هایی است که در این فصل مرور می‌شوند. سنجه‌هایی که درفصول دیگر این کتاب است معمولاً ابعاد محدودی از دینداری را ارزیابی می‌کنند.

استفاده از ابزارهای تک بعدی برای سنجش دین هنگامی مفید است که بخواهیم اجزای دلخواهی از تجربه دینی را به صورت عمیق کاوش کنیم. در حالی که سنجش همه‌ی ابعاد تجزیه دینی، نیازمند مقیاس‌های چند بعدی است. (البته حتی الامکان).

در این فصل ۱۵ مقیاس چند بعدی دین داری وجود دارد که اکثراً ملهم از تلاش ارزنده‌ی گلاک و استارک (۱۹۶۶) است. تعداد ابعادی که در هر مقیاس مورد اندازه‌گیری قرار می‌گیرد به طور گسترده‌ای متفاوت است؛ از دو بعد تا دوازده بعد. اما بیشتر مقیاس‌ها بین ۴ تا ۶ بعد را در نظر گرفته‌اند. کارایی هر یک از این مقیاس‌ها نیز متفاوت است. برخی محدود در سنت مسیحیت و برخی (با کمی بذل توجه) برای سایر مذاهب غربی نیز قابل استفاده‌اند. بسیاری از مقیاس‌ها بر تفاوت‌های معرفتی، احساسی و رفتاری، بیشتر با جهت‌گیری فردی و شخصی تأکید دارند. اگرچه تعدادی از آنها هم به اجزاء نهادی توجه کرده‌اند. یکی از طبقه بندی‌های شناخته شده‌تر مقیاس گلاک و استارک (۳۸) است. آنان سنجه‌هایشان را حول ۵ بعد دینداری ارائه کرده‌اند: ۱ - عقاید ۲ - شعائر (رفتاری) ۳ - تجربه ۴ - شناخت (معرفت) ۵ - پیامد.

بیشتر مقیاس‌ها در این فصل، بخشی یا همه ابعادی را که مورد توجه گلاک و استارک بوده است شامل می‌شوند. البته نمی‌توان گفت همه‌ی این مقیاس‌ها قابل جایگزینی با یکدیگرند. دیگر مقیاس‌های این فصل ماهیت چند بعدی دین را با تعابیر دیگری ارزیابی می‌کنند. مثلاً مقیاس (۴۸) که

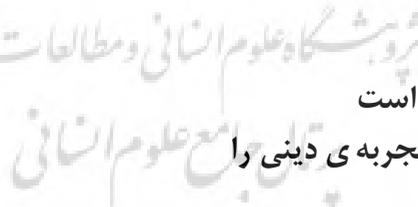
پیامد آن قوی شدن و تحرک بوده است. ویلیام جیمز پدر روان‌شناسی دین در آمریکا تأکید می‌کند که هر مطالعه درباره دین باید نقش مهمی را که عناصر احساسی در دین دارد سازماندهی کند. جیمز استدلال کرد که خرد در تجربه‌ی دینی تابع است. البته شناخت رابطه‌ی بین معرفت و احساس در دین پیچیده است. اگر چه تحقیقات اندکی درباره‌ی سازوکار نهفته‌ی شناختی و عاطفی وجود دارد اما تحقیقات قابل توجهی درباره‌ی محتوای شناختی تجربه‌ی دینی صورت گرفته است (تحقیقات درباره احساس خیلی کم است). هر سه مقیاس این فصل وابسته به فرهنگ (غرب) است. اما یکی از آنها (۶ - ۳) به صورت مستقیم تجربه‌ی دینی مسیحیت را اندازه‌گیری می‌کند. مقیاس (۶ - ۲) در این کتاب کاملاً منحصر به فرد است. این مقیاس درجه‌ای را که دین به صورت ذهنی تجربه شده است به وسیله‌ی ۱۵ تجربه دینی که به صورت اول شخص مفرد بیان شده است (برگرفته از کتاب تنوع تجربه‌ی مذهبی ویلیام جیمز)، ارزیابی می‌کند.

علاوه بر این سه مقیاس موجود در این فصل، تعدادی از مقیاس‌های فصول ۸ و ۱۰ نیز واجد اجزایی برای سنجش تجربه دینی‌اند.

فصل نهم: مقیاس‌های ارزش‌های اخلاقی/

دینی یا خصوصیات فردی

مردم اغلب می‌گویند که نظام ارزشی شان تحت تأثیر ایمان مذهبی آنها است حال آنکه در بیشتر

سنجه‌هایی مانند معنویت که ساختارهای مرتبط با دین را می‌سنجد، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند

فصل سیزدهم: مقیاس‌های نگرش به مرگ و زندگی پس از آن

برای یک مشاهده گر بیرونی، دین به عنوان دل مشغولی نسبت به مرگ جلوه‌گر می‌شود. برای بیشتر مردم مهم‌ترین انگیزه برای دینداری، نگرانی نسبت به مرگ و زندگی پس از آن است. محققین بیان می‌کنند دین منبعی برای آرامش و معنا آفرین برای مرگ و زندگی پس از آن است. سودمندی دین در هیچ زمانی بیشتر از آن وقتی نیست که در برابر پدیده ناشناخته‌ای مانند مرگ قرار می‌گیرد.

چهار مقیاس از پنج مقیاس این فصل درباره مرگ و مقیاس باقی مانده درباره زندگی پس از آن است. مقیاس (۲.۱۳) دیدگاه افراد را درباره اجتناب ناپذیری مرگ بررسی می‌کند. به جای تأکید بر اضطراب مرگ، این ابزار دو تفکر درباره مرگ را اندازه‌گیری می‌کند: انکار (زمانی که شاید اضطراب از مرگ تجربه می‌شود) اما به آن اذعان نمی‌شود) و پذیرش (در زمانی که ارتباط با مرگ اذعان و عناصر مثبت آن در نظر گرفته می‌شود). در مقابل، مقیاس (۳.۱۳) از تعدادی مسایل اضطراب آفرین درباره مرگ تشکیل شده است. وسیع‌تر از مقیاس فوق، مقیاس (۴.۱۳) است که از تمرکز بر ترس از مرگ و واکنش‌های احساسی به آن که تعدادی مثبت و برخی منفی است فراتر می‌رود. این مقیاس از ۸ خرده مقیاس تشکیل شده است: مرگ به عنوان درد و تنهایی، مرگ به عنوان پاداش زندگی پس از مرگ، بی‌اعتنایی نسبت به مرگ، مرگ به عنوان پدیده‌ی ناشناخته، مرگ به عنوان رهایی از تعلقات، مرگ به عنوان شجاعت، مرگ به عنوان شکست و ناکامی و مرگ به عنوان پایان طبیعی زندگی، مقیاس (۵.۱۳) در صدد است تا این امر را اندازه‌گیری کند که افراد مایل‌اند پس از مرگ، به عنوان تلاشی برای دستیابی به جاودانگی و بقا چگونه توسط دیگران به خاطر آورده شوند.

تنها مقیاس باقی مانده (۱.۱۳)، اعتقاد به زندگی پس از مرگ را می‌سنجد. مؤلفان در این مقیاس سعی کرده‌اند نوع جمله‌بندی به صورتی باشد که مقیاس تقریباً برای هر سنت مذهبی مفید و کارا باشد.

فصل چهاردهم: مقیاس‌های مداخله‌الهی و انتساب دینی

برای بعضی از افراد تجربه‌ی دینی در درجه نخست یک نظام تبیینی است که به آنان در فهم چرایی وقوع حوادث کمک می‌کند. البته دین ممکن است به عنوان آخرین تبیین علی عمل کند (خواست خدا) و در بسیاری از ادیان جستجو و یافتن خواست الهی یک مسئولیت انسانی است و در برخی از ادیان نیز این کار عملی کفر آمیز تلقی می‌شود.

انتساب^{۱۲} اصطلاحی است که روانشناسان برای جستجو درباره‌ی تبیین علی به کار می‌برند.

آشکار است که این مقیاس نیز محدود در یک تفکر غربی است.

فصل یازدهم: مقیاس‌های مفهوم خدا

بدون شک منظری که فرد نسبت به پروردگار دارد بر تجربه‌ی دینی‌اش مؤثر است. مقیاس‌های هفتگانه‌ای که در این فصل مرور می‌شوند تصاویری متفاوت از خدا به نمایش می‌گذارند که گاهی اوقات از دیدگاه‌های نظری خاصی نشأت گرفته است. برای بیشتر افراد، تحلیل روان‌شناختی این مفهوم با دیدگاه فروید نسبت به خدا با عنوان «پدر عظیم‌الشان»^{۱۰} آغاز می‌شود که ریشه‌ی آن در عقده‌ی ادیب و در نتیجه احساس ترس و گناه است. دو تا از ابزارهایی که در اینجا آمده‌اند یعنی مقیاس‌های (۲.۱۱) و (۳.۱۱)، اگرچه نظریه‌ی فروید را به صورت مستقیم آزمون نمی‌کنند اما مفاهیم آن ریشه‌ی روان‌کاوانه دارند. بقیه‌ی مقیاس‌ها کمتر به یک دیدگاه نظری خاص مرتبطاند. مقیاس (۶.۱۱) در زمینه‌ی یک دیدگاه مسیحی شکل گرفته است با این مضمون که چه مقدار یک فرد احساس می‌کند که خدا نزدیک و در دسترس است. و بالاخره مقیاس (۷.۱۱) که با بقیه متفاوت است بر اساس تصاویر چاپ شده‌ای است که برای آزمون تفاوت‌های شکل گرفته در تصور از خداوند به کار می‌رود.

فصل دوازدهم: مقیاس‌های بنیادگرایی مذهبی

بنیادگرایی مذهبی را به راحتی نمی‌توان تعریف و مشخص کرد. برای اکثر افراد این مفهوم یک عبارت کلی است که حالتی از عقاید مذهبی جزم‌اندیشانه ارتجاعی و سفت و سخت را نشان می‌دهد. برخی نیز این مفهوم را با درست‌کیشی^{۱۱} یا تبشیرگرایی^{۱۲} اشتباه می‌کنند. آمرمن (۱۹۹۱) پنج اعتقاد محوری بنیادگرایی مسیحیت پروتستان را به شرح زیر بر می‌شمارد:

- ۱) مصونیت از خطای کتاب مقدس
- ۲) تبشیرگرایی (جهان‌گمشده)
- ۳) پیش‌هزاره‌گرایی
- ۴) ظاهرگرایی در کتاب مقدس
- ۵) انزوا‌گزینی (نسبت به غیر معتقدان)

البته در دیگر ادیان هم اشکالی از بنیادگرایی وجود دارد. در این فصل ۵ مقیاس معرفی می‌شود. تنها مقیاس (۳.۱۲) این قابلیت را دارد که برای سنت‌های خارج از مسیحیت نیز مورد استفاده قرار گیرد. اگرچه این مقیاس هم که شامل ۲۰ موضوع است، برخی از اصطلاحاتش باید تعدیل شود تا برای اندازه‌گیری در سایر ادیان مورد استفاده قرار گیرد. ۴ مقیاس دیگر بنیادگرایی مسیحی را به تصویر می‌کشند. مقیاس (۲.۱۲) و (۵.۱۲) چند بعدی‌اند و دو مقیاس دیگر (۱.۱۲) و (۴.۱۲) از اعتقادات دینی به عنوان کانون اصلی برای تعریف بنیادگرایی استفاده کرده‌اند.

سودمندی دین

در هیچ زمانی بیشتر از آن وقتی نیست
که در برابر پدیده ناشناخته‌ای مانند مرگ قرار می‌گیرد

Living as Equals

Paul Barker

O Living as Equals
O Paul Barker
O Oxford University Press
O 1997, 172 pp.

اوا کولورنی^۱ (۱۹۸۵-۱۹۴۱) اقتصاددانی ایتالیایی بود از خانواده‌ای بزرگ: دختر اُجینیو کولورنی فیلسوف سوسیالیست و قهرمان ملی مقاومت ضدفاشیست در ایتالیا که به سال ۱۹۴۴ کشته شد، فرزند اورسلا هیرشمن نویسنده، همسر آمارتیا سن، برنده‌ی جایزه نوبل اقتصاد، و خواهرزاده‌ی آلبرت هیرشمن متفکر برجسته معاصر. این کتاب مجموعه مقالاتی است از شش متفکر بزرگ معاصر که جملگی با اوا کولورنی از نزدیک آشنا بودند و سخت صمیمی. به قول آمارتیا سن، این کتاب مجموعه مقالاتی است درباره‌ی برخی موضوع‌های موردعلاقه‌ی اوا و به قلم برخی نویسندگان محبوب او؛ کتابی درباره‌ی آرمان برابری اجتماعی و اقتصادی و شیوه‌های نیل به این آرمان، آن هم در قالب شش مقاله به ترتیب به قلم آمارتیا سن، ای. بی. اتکینسون، ای. جی. هابسباوم، دوروتی وِدربورن، آلبرت هیرشمن و رونالد دوورکین. سن در اولین مقاله تحت عنوان «تعهد اجتماعی و دموکراسی: مطالبات برابری خواهانه و محافظه‌کاری مالی» نشان می‌دهد که چگونه می‌توان برابری را از رهگذر کنش جمعی، جامعه‌ی تحقق پوشاند. دوورکین در دومین مقاله تحت عنوان «آیا آزادی و برابری با هم تضاد دارند؟» بدین سؤال با استدلالی قوی پاسخ منفی می‌دهد. آلبرت هیرشمن در مقاله‌ی سوم تحت عنوان «دویست سال خطابه‌ی ارتجاعی: تز بیهودگی» که اخیراً در کتابی از همین نویسنده به فارسی نیز ترجمه شده است^۲ خطابه و گفتار محافظه‌کاران را در دو سده‌ی اخیر تاریخ اروپا بررسی می‌کند. هابسباوم در مقاله‌ی چهارم، ذیل عنوان «آیا همه‌ی زبان‌ها برابرند؟ زبان، فرهنگ و هویت ملی» تنش‌های مستتر در خواسته‌های رقیب از زبان و ملیت و فرهنگ را بررسی می‌کند. وِدربورن در مقاله‌ی پنجم تحت عنوان «تفوق کنش جمعی» موفقیت کنش دسته‌جمعی در نمونه‌ی خاص خدمات بهداشت ملی در انگلستان را تبیین می‌کند. سرانجام، اتکینسون در آخرین مقاله تحت عنوان «وعده و عملکرد: چرا به گزارش رسمی درباره‌ی فقر نیازمندیم؟» ضرورت گزارش رسمی در باب خط فقر در بریتانیا را نشان می‌دهد. جمع شش فقره‌ی این متفکران بزرگ به کتاب غنایی بی‌نظیر بخشیده است.

پی‌نوشت‌ها:

۱- Eva Colorni

۲ - نگاه کنید به: آلبرت هیرشمن، خطابه ارتجاع، ترجمه‌ی محمد مالجو، نشر و پژوهش شیرازه، ۱۳۸۲.

○ جاوید فرخ‌نیا

بالقوه می‌تواند نماینده‌ای برای یک تحقیق تجربی جدی باشد. در واقع، ما نمی‌توانیم همه‌ی این مقیاس‌های مرتبط با دین را در اینجا بیاوریم. آنچه در اینجا آمده، مقیاس‌های تثبیت شده‌ای است که مفید بودن آنها در فهم تجربه دینی اثبات شده است. به طور مشخص یکی از مهمترین ساختارهایی که به روان‌شناسی دین ارتباط دارد جایگان کنترل است که در اینجا توسط دو مقیاس (۳.۱۷) و (۶.۱۷) اندازه‌گیری می‌شود. دو ساختار مرتبط دیگر برای مطالعه‌ی علمی دین، اقتدارگرایی و جزم اندیشی است که مقیاس (۱.۱۷) جزم اندیشی و مقیاس (۷.۱۷) اقتدارگرایی را می‌سنجد. روان‌شناسانی که در مورد دین مطالعه می‌کنند فواید مختلفی برای دین‌داری بر می‌شمارند؛ به عنوان مثال معنا بخشی، هدفمندی زندگی و اعتماد به نفس. دو مقیاس (۸.۱۷) و (۴.۱۷) در صدد اندازه‌گیری چنین مفاهیمی‌اند.

شاید ما در صدد فهم تأثیرات عملی دین و معنویت بر مسائل مختلف (مانند مسائل اجتماعی) باشیم. مقیاس (۹.۱۷) در پی آن است که با یک رهیافت فرافردی و با تأکید بر رشد پتانسیل معنوی انسان در زمینه‌ی آموزش به ارزیابی گرایش‌های دینی بپردازد. دو مقیاس باقی مانده که شاید در هیچ کدام از طبقه‌بندی‌های پیشین جای نگیرند برای مطالعات آتی بسیار مفیداند: مقیاس اختیار - جبر گرایی (۲.۱۷) که اعتقاد را در میان یکی از این دو موقعیت فلسفی (جبر - اختیار) اندازه می‌گیرد و مقیاس (۵.۱۷) که تلاشی خلاقانه برای اندازه‌گیری دین‌داری است و در آن از پاسخگویان خواسته می‌شود که با ترکیب حروف داده شده یک جمله‌ی مذهبی بنویسند.

پی‌نوشت‌ها:

* با تشکر از دکتر شجاعی زند که در یافتن این مقاله و ویرایش آن نقش به‌سزایی داشتند و همچنین دکتر مسعود کوثری که سخاوتمندانه این کتاب را در اختیار گذاشتند. گفتنی است که معرفی این کتاب، بر پایه‌ی توضیحات ابتدایی مؤلفان در ابتدای هر فصل انجام شده است.

- ۱- Luckow
- ۲- Altemeyer
- ۳- Morrow
- ۴- Silber Reilly
- ۵- Quest
- ۶- Dan Baston
- ۷- Dudley Cruise
- ۸- Pargament
- ۹- Marthai
- ۱۰- Exalted father
- ۱۱- Orthodoxy
- ۱۲- Evangelicalism
- ۱۳- Attribution

محققان تعدادی از پایه‌های انگیزشی انتساب را شرح داده‌اند که در این میان آنچه به وضوح آشکار گردیده احتیاج به معنا، کنترل، نظارت و اعتماد به نفس است. آنان توضیح داده‌اند که انسان‌ها از نظام تبیینی طبیعی برای رفع این نیازها بهره می‌برند. حال اگر سازو کار طبیعی پاسخگو نباشد، ممکن است به انتساب دینی تغییر جهت پیدا کنند. یکی از وظایف روان‌شناسان دین، تحقیق درباره عوامل دخیل در این تغییر است. مقیاس‌های این فصل برای چنین تحقیقی مناسب است. مقیاس (۱.۱۴) در صدد است ۴ توصیف و شرح کوتاه برای این اندازه بگیرد که در انتساب‌ها چقدر از خدا (در مقابل نسبت دادن امور به مسئولیت‌پذیری شخصی،

بخت و اقبال و تلاش فردی) استفاده می‌شود. دو مقیاس (۲.۱۴) و (۳.۱۴) مقیاس‌های سنتی برای اندازه‌گیری گرایش انتساب حوادث به خدا (به جای علل طبیعی) اند. تنها مقیاس (۳.۱۴) است که به طور مشخص و واضح متعلق به سنت مسیحیت است.

فصل پانزدهم: مقیاس‌های غفران و بخشودگی

روان‌شناسان (و البته دیگران) به مطالعه درباره بخشودگی (برای کمک به شناخت مفهوم اعتراف) علاقه‌مندند. اگرچه بخشودگی به عنوان یک مضمون محوری، دست کم در الهیات مسیحیت وجود دارد اما به عنوان یک ساختار دینی (در همه ادیان) عملیاتی نشده است. در این باره دو مقیاس معرفی

می‌شود. مقیاس (۱.۱۵) که حاوی ۶۵ موضوع است برای اندازه‌گیری ۶ بعد از بخشودگی طراحی شده که عبارت‌اند از فقدان تأثیر منفی، عقیده منفی و رفتار منفی همچنین وجود تأثیر مثبت، عقیده مثبت و رفتار مثبت.

مقیاس (۲.۱۵) ۹ بعد از بخشودگی را مشخص می‌کند: انتقام‌رهایی از مشغله‌ی ذهنی، تصدیق، عذاب، احساس مثبت (در برابر منفی)، پرهیزکاری، تسکین، حسادت ورزیدن و تقرب الهی.

فصل شانزدهم: مقیاس‌های دین نهادی

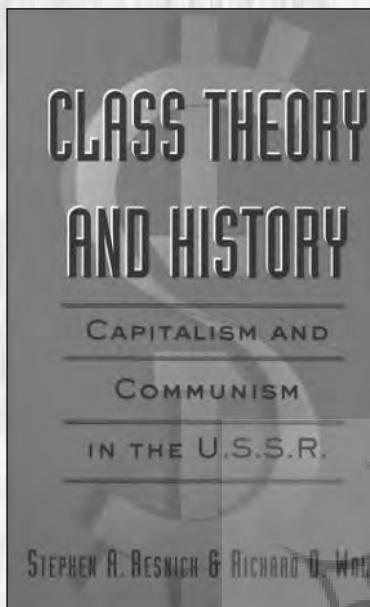
پنج مقیاسی که در این فصل مرور می‌شوند با کلیسا مرتبط‌اند. حضور در کلیسا معمولاً به عنوان سنجش‌های برای دینداری عملیاتی شده است. ولی این سنجش‌های محدود تک بعدی برای سنجش این ساختار پیچیده ناکافی است. اگر به هر دلیلی فقط تعداد کمی سوال یا حتی یک سوال قرار باشد پرسیده شود، باز هم حضور در کلیسا بهترین انتخاب نیست. با وجود این، ماهیت نهادی دین یکی از بخش‌های مهم این ساختار است و تعدادی مقیاس فقط برای این منظور ایجاد شده است که به طور خاص نقش کلیسا را در تجربه دینی ارزیابی کند. سه مقیاس در این فصل میزان گرایش به کلیسا را می‌سنجند. مقیاس تک بعدی (۱.۱۶) در صدد است که ارزیابی کند فرد کدامیک را ترجیح می‌دهد: کلیسا یا فرقه‌های مذهبی خارج از کلیسا؟ مقیاس (۲.۱۶)، دیگر امروزه برای مقاصد تحقیقاتی به ندرت استفاده می‌شود. چرا که مفاهیم و موضوعات آن برای بررسی گرایش‌های امروزی نسبت به کلیسا، بی‌فایده است. البته این مقیاس برای شناخت تاریخچه‌ی اندازه‌گیری در روان‌شناسی دین مفید است. مقیاس (۳.۱۶)، مقیاسی چند بعدی مخصوص اندازه‌گیری گرایش به کلیسا است. دو مقیاس باقیمانده، یکی مقیاس ۵ بعدی (۴.۱۶) است که تصاویر معنادار روان‌شناختی از کلیسا یا کتیبه را حول ۱۰ موضوع اندازه‌گیری می‌کند: سعه‌ی صدر نسبت به تغییر، فعالیت، ثبات، شفافیت، سازمان و تصویری از اجتماع. مقیاس بعد (۵.۱۶) است که با هفت بعد به رضایت اعضا از کلیسا می‌پردازد: خدمات دینی، اعضای کلیسا، رهبران کلیسا، برنامه‌ها و فعالیت‌های خاص، تعلیمات دینی برای کودکان، آموزش دینی برای بزرگسالان و تسهیلات کلیسا.

فصل هفدهم، مقیاس‌های ساختارهای مرتبط با

دین

بیشتر مقیاس‌هایی که در این فصل مرور می‌شوند، دین را به آن اندازه که روان‌شناسان دین به آن علاقه‌مندند، نمی‌سنجند. وسعت متغیر مذهب به حدی است که تقریباً هر ساختار روان‌شناختی به صورت

O Class Theory and History: Capitalism and Communism in the U. S. S. R.
 O Stephen A. Resnick and Richard D. Wolff
 O Taylor & Francis
 O 2002, 352 PP.

این کتاب در واقع مطالعه‌ای است بلندپروازانه درباره‌ی کل تاریخ اتحاد جماهیر شوروی و از رهگذر بررسی ظهور و سیر تحول و افول آن سامان با دقت تمام نوعی تحلیل جدید طبقاتی به خواننده عرضه می‌کند، تحلیلی که بر نظریه مارکس درباره‌ی طبقه مبتنی است و حول تولید و توزیع مازاد. نویسندگان به مدد تجزیه و تحلیل طبقاتی که در سه دهه اخیر پروراندند پیشرفته‌ترین نظریه اقتصادی درباره‌ی کمونیسم را ارائه داده با استفاده از همین نظریه به پرسش ذیل پاسخ داده‌اند: آیا در اتحاد جماهیر شوروی اصلاً کمونیسم وجود داشته است و اگر پاسخ مثبت است کجا و چرا و به چه مدت؟ نتیجه‌ای که می‌گیرند هم جذاب است و هم تعجب‌برانگیز: اتحاد جماهیر شوروی هرگز نوعی ساختار طبقاتی کمونیستی برپا نکرد. این نتیجه به فرضیه‌ای می‌انجامد مبنی بر این که منازعه دائمی در قرن بیستم میان کمونیسم در شوروی و سرمایه‌داری در ایالات متحد نبود، بلکه میان سرمایه‌داری دولتی در شوروی و سرمایه‌داری خصوصی در ایالات متحد بود. نویسندگان در آمیختن نظریه طبقه و تاریخ شوروی درس‌هایی کلیدی درباره‌ی آینده سرمایه‌داری خصوصی و سرمایه‌داری دولتی و کمونیسم ارائه می‌دهند. جاوید فرخ نیا

تألیف،

یکی از اشتغالات مهم وهبة الزحیلی است
 که در آن توانمندی شایانی نیز از خود نشان داده است

در مجموع باید گفت کتاب حاضر از جهت علمی،
 ساختار و کیفیت ارایه مطالب و طرح دیدگاه اسلامی
 در مورد آزادی و انواع آن،
 اثری مطلوب و ماندگار به شمار می‌رود

جانب شرع و قانون و سیاست‌گذاری مورد مطالعه قرار داده است. او بر این باور است که معنای آزادی در زمان حاضر در سه جهت متحول گشته است:
 ۱ - گسترش در مفهوم و قلمروی آن ۲ - ابهام و پیچیدگی در بیان آن ۳ - عدم ثبات در قوام و نفوذ آن.

فصل دوم کتاب (ص ۶۹ تا ۲۱۲) با عنوان «انواع آزادی‌ها و ویژگی‌های آن» در سه مبحث تنظیم شده است. در مبحث اول، اقسام آزادی از جهات مختلف از جمله به لحاظ مرتبط بودن با مصالح مادی (مانند آزادی تملک، آزادی در کار و آزادی مسکن) یا تعلق آن به مصالح معنوی فرد (همچون آزادی دینی، آزادی فکر و آزادی تعلیم و تعلم) بیان گردیده و در نهایت تقسیم آن به آزادی‌های شخصی، آزادی‌های سیاسی و آزادی‌های اقتصادی و اجتماعی مورد پسند واقع شده است. آنگاه در مبحث دوم به ویژگی‌های آزادی در جهان معاصر و در اسلام و انواع و ماهیت هر یک پرداخته شده است و سپس در مبحث سوم، ماهیت و طبیعت آزادی‌های شخصی، آزادی‌های سیاسی و آزادی‌های اقتصادی و اجتماعی مورد بررسی و تحلیل دقیق قرار گرفته و به قیود، ضوابط، آثار و مصادیق هر کدام نیز اشاره شده است.

آخرین فصل کتاب (ص ۲۱۳ تا ۲۷۲) هم دربردارنده احکام مربوط به پاره‌ای از آزادی‌های عمومی یا خصوصی است که در مبحث نخستین آن از آزادی‌های دارای مفهوم عمومی مانند حق تحرّز، حق انسان در حمایت از محیط زیست، سخن به میان آمده و در مبحث دوم آن درباره آزادی‌های دارای مفهوم خاص مانند آزادی اجتهاد و آزادی زن گفت‌وگو شده است.
 در مجموع باید گفت کتاب حاضر از جهت علمی، ساختار و کیفیت ارایه مطالب و طرح دیدگاه اسلامی در مورد آزادی و انواع آن، اثری مطلوب و ماندگار به شمار می‌رود.